

SZEREPLŐK ÉS KAPCSOLATRENDSZEREK EGY ALFÖLDI MEZŐVÁROS AGRÁRGAZDASÁGÁBAN

Tanulmányunkban egy alföldi mezőváros, Nagykőrös agrárgazdaságát és szereplőit, az őket összekötő vagy éppen elválasztó viszonyrendszereket kívánjuk bemutatni. 1995 nyarán megkezdett mikrokutatásunk^{*} célja, hogy lokális szinten feltárja az élelmiszer-gazdaság vertikális és horizontális kapcsolatrendszerének újraépülési folyamatát. Az újraépülés elsősorban nem új elemek rendszerbe szerveződését jelenti. A régi struktúra lebomlása és az új kialakulása átmeneti szakaszokat feltételező, ösz-szefonódó folyamatok, melyek *szereplői nem annyira személyükben, mint az agrárgazdasági átalakulás során elnyert pozícióik, kapcsolódási pontjaik, valamint elsajátított új tudás- és viselkedéskészletük tekintetében változnak.*

Nagykőröst egyrészt azért választottuk kutatásunk terepéül, mert a társadalomtörténeti, néprajzi és szociológiai irodalom gazdagságának köszönhetően nyomon követhető a város agrárgazdaságának és agrártársadalmának több évszázados alakulása, történeti vonatkoztatási keretet kínálva a jelenleg zajló folyamatok elemzéséhez és értelmezéséhez. Másrészt feltételeztük, hogy a termelőszövetkezeti átalakulás és a földtulajdonviszonyok rendezése után az agrárgazdaság különböző üzemtípusai nagyjából azonos versenypozícióból indulnak, tehát közel azonos esélye van a megkapaszkodásra kis-, közepes és nagyüzemnek¹.

Tanulmányunkban a nagykőrösi agrárgazdaság jellegzetes üzemtípusait, e gazdaság szereplőinek markáns, egymással a szakmai érdekképviselő és a lokális politika szintjén is versengő csoportjait kívánjuk bemutatni. Hangsúlyozzuk, hogy írásunkat egy kezdeti szakaszban lévő kutatás első jelentésének szánjuk, s még ezen a szinten is igen keveset tudunk mondani a helyi élelmiszer-feldolgozóipar és -kereskedelem, valamint a termelői kör kapcsolatrendszerének változásairól. Ebben az összefüggésben mindenekeelőtt a Nagykőrösi Konzervgyárra² gondolunk, amely mind a város munkaerőpiacán, mind a helyi agrárgazdaságban megtermelt javak piacán kulcsszerepet töltött s tölt be ma is. A gyár a rendszerváltás előtt 3000 főt foglalkoztatott, s a privatizáció során három részre szakadt üzem utódszervezetei napjainkban is a város legjelentősebb foglalkoztatóinak³ tekinthetők. A Konzervgyár a városban megtermelt kertészeti termékek legfontosabb felvásárlója volt, s ma is az, még ha a feldolgozott termékeknek mindössze 20 százaléka származik is Nagykőrösről⁴, és még ha, konkurens felvásárló és feldolgozó cégek, illetve magánsze-

^{*} Az OTKA I/7 T 018541 *Agrárvállalkozók egy változó mezővárosi társadalomban* című kutatás vezetője Kovács Katalin.

mélyek felbukkanása miatt, jelentősége csökkenni látszik is. Eddigi tapasztalataink alapján mindenesetre úgy látjuk, hogy a nagykőrösi agrárgazdaság átalakulása során az élelmiszer-felvásárlás- és -feldolgozás szférájában bukkantak föl új szereplők, míg a termelés területén inkább az új helyzetbe került régi szereplők osztoznak a kulcspozíciókon, és „osztják újra” a termelési feltételeket.

A nagykőrösi agrárgazdaság mai szerkezetének bemutatását történeti utalással kell kezdenünk; eltűnt ugyanis ebből az agrárgazdaságból az az üzemméret, amely a háborút követő negyven esztendőben a nyugat-európai értelemben vett farmergazdasággá fejlődhetett volna, vagyis a tanyás gazdaság helyi típusa. A 7000–8000 hektárnyi területet művelő nagyüzemek – egy állami gazdasági kerület és két, egyesítéssel földuzzasztott termelőszövetkezet –, továbbá az 1 kat. hold körüli tanyai és város körüli kertek kettős szerkezete jellemezte az üzemstruktúrát 1990-ben is. Mind ez a jellegzetes mezővárosi település-szerkezet megbomlását jelezte: noha 1990-ben a város 22 794 hektáros határában még kb. 1000 tanyaépület állt, ahol a nagykőrösi lakosság 10 százaléka élt, kevés klasszikus értelemben vett tanyás gazdasággal találkozhatunk.

Kiskertművelők és kertész vállalkozók

A hatvanas évek kollektivizálása során eltűntek a város határából a két világháború között elterjedt öntözéses kertészetek, ám hamarosan termelt helyettük más; a néhány száz specializált zöldségkertészetet – amelyek egy-egy család elsődleges megélhetési forrását jelentették – néhány ezer kiskert váltotta fel a hatvanas években, röviddel a teljes kollektivizálás után. A zártkertek osztását, tagjaik számára nyújtott kedvezményként, a termelőszövetkezetek (számuk akkoriban 6 volt) kezdték el, a várost közvetlenül övező hajdani szőlős- és zöldségeskertek elvadult, homokos területein, a föld minőségétől függően 600–800 négyszögöles parcellánként. A nyolcvanas évek elejétől a városi tanács a szövetkezetektől átvett területeken maga is bekapcsolódott a telkek osztásába, a már csak 250 négyszögöles kertekhez 50 éves haszonbérleti szerződés formájában juthattak a nagykőrösiek; e kerteket – melyek azóta a bérlők tulajdonába kerültek – nevezte a népryelv „hobbi”-nak. Mára e szó eredeti jelentése elhalványult, és sokan a zártkert szinonímjaként használják, tekintet nélkül annak nagyságára és eredetére. Ma 663 hektárnyi területen 3889 öntözött kert van a kőrösi polgárok használatában.

E gyümölcsfákkal betelepített zöldségkertekben a tulajdonosok bevezették a villanyt, kutakat fúrtak, öntözőberendezést, kisgépeket szereztek be, egyszóval hamar megteremtették a gazdálkodáshoz szükséges „önerős” infrastruktúrát. A nagykőrösi családok csaknem fele e kertekben nem csupán önellátásra rendezkedett be, hanem termékeiből több-kevesebb rendszerességgel a Konzervgyárba, a kőrösi és, ritkábban, a regionális (szolnoki, kecskeméti) piacokra is szállított: gyümölcsöt, paradicsomot, paprikát, mindenekelőtt azonban uborkát – általános vélekedés szerint „nem is igazi kőrösi az, aki nem tud uborkázni”. A tömeges kiskerti árutermelés

mellett megindult a kertek szabadpiaci forgalma és, helyenként, koncentrációja is; két-három egymás mellett lévő kert területén jelentős méretű *fóliás kertészeteket* hoztak létre és üzemeltetnek a *szocialista vállalkozók első generációjából kinőtt kertészek*.

A gazdaságukat a nyolcvanas években felfejlesztő virág- és zöldségkertészek 15–20 fős csoportja a város és közvetlen környezetének 100 000 négyzetméterre becsült fóliával fedett területének mintegy 40 százalékát birtokolják. E kertész vállalkozók ma többnyire negyvenes éveikben járnak, vállalkozásaikat most is elsősorban a családi munkaerőre alapozzák. A teljesen új technológiát alkalmazó vállalkozók között többségben vannak azok, akik szegényparaszti családból származnak ugyan, de maguk már nem végeztek paraszti vagy nagyüzemi mezőgazdasági munkát. Három mozzanatot tartunk kiemelésre méltónak, amely őket a helyi agrárgazdaság más termelői csoportjaitól markánsan elkülöníti. A magas szintű specializáció (1) mellett egyedülállónak tekinthető piaci kapcsolataik gazdagsága (2) – e vállalkozók a helyi, a regionális és az országos piachoz egyaránt kötődnek, rangos külföldi cégekkel állnak szerződéses kapcsolatban –, és termelési ismereteiket is nemzetközi mércéhez igazítják. Legfontosabbnak azt a tényt tartjuk, hogy a *kertészet az az ágazat, amely, ha megváltozott formában is, jelentős részben mindvégig kisüzemi szerkezetben⁵ maradt a kollektivizálás után is, s amely a helyi agrárgazdaság leginkább folytonos elemének tekinthető* (3).

Magas szintű szakmai ismeretek, ugyanakkor kemény kétkezi munkával megteremtett és fönntartott gazdaság, elsősorban azonban a „*minden, siker és kudar csak rajtam múlik*” self-made man hitvallása jelentik e vállalkozói csoport öntudatának sarkköveit. A kertész vállalkozók – nem csupán a „nagyok”, hanem a náluk jóval kisebb kertészeteket üzemeltető további 10–15 vállalkozó – a helyi közéletben is megjelenő önálló szakmai csoporttá formálódtak a kilencvenes évek elején (Vállalkozók Egyesülete Mezőgazdasági Tagozat), és a legnagyobb kertész vállalkozó, egyben 1993-tól a Vállalkozók Egyesületének elnöke, az 1994. decemberi helyhatósági választásokon fölényesen nyert a polgármesteri székért folytatott versenyben. A polgármester szocialista-liberális támogatással indult a választásokon, és tipikusan a „baloldal” felé orientálódnak a kertész vállalkozók is; származási hátterük, valamint a helyi politikai színtér szerkezete és konfliktusai egyaránt magyarázzák e politikai érületet.

A helyi politikában az önkormányzat legerősebb frakciója, az FKgP volt az az erő, amely a legélesebben állt szemben a Vállalkozók Egyesületébe tömörült vállalkozókkal – a megkülönböztetések kőrsi rendszerében ennyi egyébként elég ahhoz, hogy valakit baloldali vagy liberális nézetűnek nyilvánítsanak. Az FKgP választási eredményei alapján joggal érezhette magát fölhatalmazva arra 1990 és 1994 között, hogy az agrárgazdaság helyi átalakításának lebonyolítását magára vállalja, és ezt az akkori önkormányzati vezetés is tudomásul vette⁶. Így főképpen kisgazda párttagokból, de legalábbis szimpatizánsokból kerültek ki a földrendező és földkiadó bizottságok választott és az önkormányzat által delegált tagjai.

Szántóföldi növénytermesztéssel, vegyes gazdálkodással foglalkozó magángazdák

A város 10 502 hektáros, a kárpótlás, illetve a szövetkezeti átalakulás során több mint 90 százalékban magántulajdonba került szántóterületének⁷ 63 százalékát (6 666 ha) magántermelők művelik, vagy magánvállalkozókkal műveltetik⁸. A birtokszerkezet pontos fölmérése jelenleg zajlik, de úgy becsüljük, hogy az 50 hektárnál nagyobb területet művelő/műveltető magángazdaságok száma meghaladja a 20-at, s közöttük néhány család 100 hektárnál nagyobb terület tulajdonosa. Egy-öt hektáros területtel a város polgárai közül 3100 fő rendelkezik⁹. Az új tulajdonosok, gazdálkodók között sok az idős ember, aki élete alkonyán fogott bele a gazdálkodásba, egyrészt, hogy ne vesszen el a törvény szerint járó föld, „*vót föld, legyen is föld*”, másrészt, mert megelégedéssel tölti el őket a tudat, hogy a sajátjukban dolgoznak; „*olyan szép, hogy ahun megy a két traktor, meg a kombájn, és az a miénk*”. Kétségtelen, hogy származásukat, foglalkozásukat, társadalmi helyzetüket, termelési ismereteiket, piaci kapcsolataikat vagy a földhöz, gazdálkodáshoz fűződő ambícióikat tekintve rendkívül heterogén az új tulajdonosok köre: nyugalmazott, fiát és vejét gazdálkodni tanító kútúrómester, gazdaivadék; a visszakapott szülői örökségen való gazdálkodást kihívásnak tekintő autószerelő; drága hobbiként tanyát, földet és állatot vásárló, a gazdálkodással most ismerkedő orvos – hogy csupán néhányat említsünk beszélgetőpartnereink eredeti és/vagy ma is fő keresőtevékenységei közül.

A kis- és középbirtokkal rendelkező tulajdonosok túlnyomó többsége vegyes gazdaságot vezet, a szántóföldi növénytermesztés mellett állattartással, elsősorban sertéshizlalással foglalkozik, és a „hobbin” zöldséget, gyümölcsöt termel; az önellátás és a piacra termelés aránya gazdaságonként éppúgy változik, mint egy-egy gazdaságon belül – az értékesítési lehetőségek, kényszerek függvényében. A zöldséget, illetve gyümölcsöt részint a helyi és környékbeli feldolgozó üzemek (nagykőrösi és szegedi konzervgyár) felvásárló telepein adják le, részint az ország minden részéből fölbukkanó vállalkozások (pl. léfeldolgozók) és vállalkozók (pl. vecsési savanyítók) számára értékesítik. A szántóföldön termesztett gabonafajtákat ceglédi, szolnoki, kecskeméti, abonyi, szegedi malmoknak, gabonafelvásárló cégeknek adják el a gazdálkodók, sokan a következő év vetőmagszükségletét is saját terményükből fedezik. A takarmánynövényeket – s alkalmanként a gabonát – a gazdaság állataival etetik föl, vagy nagyobb helybéli állattartóknak adják el. A gabona- és takarmányfajták értékesítése döntően egyénileg történik, csupán az ipari növények, mindenekelőtt a napraforgó esetében látja el egy-egy nagyobb társas vállalkozás mind a vetőmagbeszerzés, mind az értékesítés feladatát.

A kis- és középbirtokosoknak ez a köre – és nem kizárólag az idősebb generáció – elsődlegesen nem a mezőgazdasági termelésből származó hasznot tartotta szem előtt, amikor belevágott a gazdálkodásba, a föld, a vele való „*bíbelődés*” önmagában vált értékké; „*a kiskazda nem attól az, hogy megörökölte a földjét, hanem, hogy minden tudását, képességét a föld szolgálatába állítja*”.

Nem véletlen, hogy az új tulajdonosok, gazdálkodók jelentik az FKgP bázisát, és az sem, hogy e csoport nevében (is) léptek föl azok – a helyi agrárgazdaság következő markáns csoportja –, akik konzervatív, főként *kisgazda politikusként jelentek meg a helyi közéletben*, illetve azok, akik – bár pártba nem léptek – *az akkor konzervatív többségű önkormányzati testület felkérésére pozíciókat vállaltak a földprivatizációt bonyolító földrendező és földkiadó bizottságokban*. E nyolc-tíz főt számláló csoport tagjainak szülei, egy kivétellel, 80–120 holdas tanyás gazdaságokat vesztettek el 1949 és 1959 között. Azokat, akik e csoportból az idős generációhoz tartoznak, nem pusztán a származás köti össze; vezető állásokat töltöttek be a hatvanas években alakult 2000–3000 hektáros mezőgazdasági üzemekben, majd az 1976-os egyesítések után a második–harmadik vonalba szorultak vissza. Az akkori „nagyüzemről” ezek az emberek épp annyi tapasztalatot szerezhettek, mint a szüleik a maguk által működtetett kisüzemről, s visszaemlékezve a kis szövetkezetek egybeterelését nem kevésbé fájlalják, mint családi gazdaságuk elvesztését. A szövetkezeti átalakulás során a kiválni szándékozók élére álltak, egyrészt, mert ez felelt meg legjobban egyéni (családi) érdekeiknek, másrészt mert erkölcsileg és érzelmileg nem voltak elkötelezettek az egyesített (s eladósodott) szövetkezeteknek. Ők bízhattak a családi összefogásban, abban, hogy együtt megfelelő tőketartalékkal, elegendő kárpótlási jeggyel és szövetkezeti tulajdonrészrel rendelkeznek ahhoz, hogy ne csak hosszabb távon, a földpiac felélénkülése és a föld árának megemelkedése révén, hanem rövid távon, a jövedelmező gazdálkodás eredményeként is jól járjanak. E személyek ma 50–200 hektáros területek tulajdonosai, tulajdonostársai – családi birtokokról lévén szó –, némelyikük a visszaszerzett családi földterületet maga műveli, van köztük, aki másokkal művelteti, s olyan is, aki bérművelést is vállal, egyéni vállalkozóként vagy társas vállalkozás tagjaként.

Gépi szolgáltatók

Az új tulajdonosok többségének gondot okoz a többnyire több családtag nevén és több tagban álló föld művelése, sőt műveltetése is. Azok számára, akik földjüket nem a nagyüzemek utódszervezeteinek adják bérművelésre, két lehetőség kínálkozik az egyes munkafázisok elvégzésére. Az egyik: kisebb mértékben családi, baráti szálak mentén szerveződő kalákákban – ezek lényege, hogy az érdekeltek kölcsönösen egymás rendelkezésére bocsájtják kapacitásukat, legyen szó munkáról, gépkölcsönzésről, ritkábban tárolási, szárítási lehetőségről. A másik: főként gépi bér munkával, mert a földtulajdonosok túlnyomó többsége, az „összesegítés” mellett vagy e lehetőség hiányában, kénytelen ezt a megoldást igénybe venni. A gépi szolgáltatások iránti megnövekedett kereslettel megfelelő kínálat áll szemben – sőt, akad, aki gépi túlkínálatot emleget –, és ez a helyzet jórészt a szövetkezeti átalakulás helyi sajátosságainak köszönhetően alakult ki. A két mezőgazdasági termelőszövetkezet – nevük legyen „EGYBE” és „SZÉT” – közül az utóbbiból a kiváló aktív tagok lényegében az egész gépállományt kivették, ennek folyományaként állt elő az a helyzet, hogy a szövetkezet

utódszervezetei valamikori, vállalkozóvá vált traktorosaikat, kombájnosaikat szerződ-
tetik a kezelésükben lévő földek gépi művelésére. A szövetkezetből egy vagy több
géppel, egyénileg vagy csoportosan kiváltak alkotják a 30–40 tagot számláló gépi
szolgáltató kör bázisát.

A gépi kínálat ma bőséges, ám a szolgáltatók körét a jövőben feltehetően szűkíti
majd egyfelől a szövetkezetből kivitt gépek minősége, másfelől a tőkehiány; keve-
sen tudják ugyanis előteremteni a géppark felújításához, új gépek vásárlásához
szükséges pénzforrást. Egy-egy ilyen beruházás azok számára jelent megtérülő be-
fektetést, akik maguk is jelentős gazdasággal rendelkeznek, és emellett vállalnak
bérművelést (mint pl. a fentebb említett 50–200 hektáros vagy akár kisebb családi
gazdaságok, vállalkozások), és/vagy akik hosszú távon kívánnak lehetőleg a mun-
kafázisok teljes körét lefedő gépi szolgáltatásból megélni; az a 15–20 ember, akit a
városban „számlaképes” vállalkozónak tartanak.

Az új földtulajdonosok többsége munkafolyamatonként és több szolgáltatótól ve-
szi igénybe a gépi szolgáltatást. Egy mezőgazdasági kft. alkalmazottjának példáját
idézzük itt, aki részarányként és kárpótlási földként kapott tulajdonából két hektárt
maga művel, e két hektáron búzát vetett, és a szántástól a bálázásig hét különböző
ember gépi szolgáltatásait vette igénybe, emellett az értékesítést is más végezte el
számára¹⁰. Jóval kevesebben tudnak minden műveletet egy vállalkozóval elvégez-
tetni, már csak azért is, mert egy kézen megszámálhatóak azok, akik ma ehhez
elegendő számú és megfelelő minőségű, kapacitású gépparkkal rendelkeznek. Ők
többnyire olyan vállalkozók, akik kiegészítették a kiválás során megszerzett gépeket
újonnan vagy használtan vásárolt darabokkal, vagy egy-egy munkafázisra maguk is
bérelnék mások – esetleg az egyik szövetkezet – gazdagabb állományából. A gépi
szolgáltatást végző vállalkozókká lett volt szövetkezeti dolgozók és középvezetők a
kőrösi agrárgazdaság stabil szereplőivé váltak. Az a tény, hogy a legjelentősebb
szolgáltató vállalkozót megválasztották a megyei agrárkamara városi mezőgazdasá-
gi bizottságának elnökévé, e vállalkozói csoport súlyát jelzi. Igaz, a kőrösi gazdálko-
dók többsége bizalmatlansággal elegy tartózkodással szemléli a szerveződő Agrár-
kamarát, e bizalmatlanság azonban a „felülről szervezett” kamarának és nem a helyi
szereplőknek szól.

Állattartó gazdaságok, állattenyésztő vállalkozások

A termelőszövetkezeti átalakulás során a juhállományt lényegében teljesen fölszámol-
ták mindkét szövetkezetben, a kiválók által hátrahagyott maradék, vegyes életkorú
anyajuhokat apránként értékesítették. A szarvasmarha-állomány nagy részét egyéni
és csoportos kiválók vitték magukkal. Az EGYBE szövetkezet közgyűlése amellett
szavazott, hogy állatokat csak teleppel együtt lehet kivinni, a főállattenyésztő köré
szerveződött 25 fős vagyoncsoport végül kivitte magával a 150 jószágból álló növen-
déküsző-telepet és az ezres állományú juhtelepet. A juhállomány azóta gazdát cse-
rélt, a kivált vagyoncsoport három aktív tagja egyéni vállalkozásban működteti az

immáron 100-as tehenészetté apadt üzemet. A szövetkezetnek megmaradt a 200-as tejmarha-telepe, valamint egy 2000-es sertéstelep. A SZÉT szövetkezetből, ahol az állományt és a telepet nem tekintették egységes vagyoncsoportnak, a kiválók a hús-marha-telep 450 tehenéből 361-et, az állomány 80 százalékát kivítették, és a szövetkezet vezetőinek becslése szerint a jószágok 60 százaléka rövid időn belül vágóra került. A megmaradt húsmarha-állományt az azóta eltelt időben fokozatosan 100 tejtehenre cserélte fel a szövetkezet, és a telep megfelelő rekonstrukcióját is elvégezte az a kft., amely a szövetkezeti holding egységeként folytatja az állattenyésztő tevékenységet.

1995-ben a nagykőrösi szarvasmarha-állomány (júniusban 2232¹¹ jószág) 36 százaléka állami gazdasági tulajdonban van, magángazdaságokban tartják az állomány 34 százalékát, a maradék a szövetkezetek jogutódainál található. Az összes tehen (1279) 39 százaléka magángazdálkodók tulajdonában van, míg az állami gazdaság az állomány 31 százalékával rendelkezik. A magánvállalkozások között a fent említett két 100-as telep tekinthető a legnagyobbknak, emellett 8–10 személy tart jelentősebb állományt. A jószágok nem egészen negyedét – 45–50 állatot – legeltetik a két, egyenként körülbelül 25 hektáros csordajáráson, amelyek a városi legeltetési bizottság megszüntetése után, a nyolcvanas években kerültek szövetkezeti kezelésbe. Jelenleg az önkormányzat tulajdonában van a város két csordajárása, melyeket a hozzájuk csatlakozó szérűskertekkel együtt (összesen három városi szérűskert van Nagykovácsán) vállalkozóknak adnak bérbe, akik a marhatartók jószágait „szájbér” ellenében legeltetik, tartják, gondozzák.

A marhatartó gazdaságok a tejet a helyi piacon részint az egyetlen felvásárló, kiskapacitású feldolgozó cég telepeire viszik, részint, magasabb áron, magánforgalomban, házaknál értékesítik. A két nagyüzem jelenti a kivételt, melyek a szomszédos megye székhelyén lévő nagyobb feldolgozó üzemmel állnak üzleti kapcsolatban.

A nagykovácsi juhállomány (2935) lényegében teljes egészében (95%-ban) magángazdaságokban, illetve vállalkozásokban található, ebben az ágazatban bizonyos koncentráció is megfigyelhető. A juhtartó magángazdák száma 1991 óta több mint felére (98-ról 42-re) csökkent, a tulajdonukban lévő állomány egyidejűleg 82 százalékkal nőtt. E növekedés javarészt annak köszönhető, hogy 6–8 juhtartó – részint a szövetkezetekből kihozott állatok megvásárlása útján – 200–500-as állománnyal rendelkezik; igaz, a nagyüzemi tartás ezres méretét e vállalkozások egyelőre nem érik el.

Az eddig felsorolt ágazatokban a kistermelői, magánvállalkozói kör a kilencvenes évek elejéhez képest növekvő jelentőségre vagy éppen túlsúlyra tett szert (tehen- és juhállomány), ezzel szemben a sertéságazat visszaesésének mértéke drámainak mondható: míg 1991 márciusában egyedül a kistermelők közel 20 000, addig 1995 nyarán az EGYBE szövetkezet és a kistermelő gazdaságok mindösszesen 7889 sertést tartottak.

„Itt a rendőrtől kezdve a tanárig mindenki csinálta, talán csak az orvosok nem” neveltek sertést Nagykőrösön, ahol a nyolcvanas évektől a hizlalást integráló szövetkezetek mellett a szovjet exportra szállító PENOMAH megbízásából két nagykovács főlvasárló is működött. Az ismert okok, a sertéshizlalás szerződéses biztonságának megszűnése, a fragmentálódott piac, az értékesítés bizonytalansága következtében Nagykőrösön (is) csökkent a hizlalás volumene, és eltűnt, de legalábbis visszahúzódt az évente 200–300 hízt is leszállító, 20–25 tagú nagytermelői kör. Ugyanakkor a sertéstartók száma az elmúlt években lényegében nem lett alacsonyabb (1991: 2288, 1995: 2200 fő), s a földtulajdon rendezése nyomán érzékelhető a hizlalás volumenének csekély növekedése is; a szántóföldön megtermelt takarmányt vagy a gabonát etetik fel a malacokkal.

Az átalakuló és bizonytalanná váló piaci helyzet késztetett 40 kistermelőt 1990 tavaszán arra, hogy *kistermelői szövetkezetet* alakítson a sertések, a zöldség és gyümölcs *főlvasárlására és értékesítésére*. A szövetkezet tevékenységébe kezdettől bekapcsolódott, majd főként 1992 után integrálódott a két sertésfőlvasárló, a piac túl szűknek bizonyult. Rövid története során a kisszövetkezet nem csupán alapító tagjainak felét veszítette el, 1994-ben veszteséggel zárt az egyébként vagyontalan szövetkezet, s így főlszámolásra került. A nagykovácsi kisgazdaságokban, vállalkozók körében hízlalt disznókat ma egy, a kisszövetkezet helyére lépett budapesti székhelyű kft. vásárolja föl, melynek vezetője a PENOMAH-ból indult, helyi megbízottja az egyik korábbi főlvasárló.

A kft. a hízókat, súlytól függően, országos piacon értékesíti, a helyi piacon az egyetlen vágóhíd a főlvasárló. A malacokat a nagykovácsi havi vásárokon vagy a hetente tartott szomszéd községbeli (lajosmizsei) piacon tudják értékesíteni a jószágtartók.

Néhány szó a tanyás gazdaságokról

Említést kell tennünk arról az üzemtípusról, amelyről a kutatás jelenlegi, kezdeti szakaszában a legkevesebb rendszerezett információval rendelkezünk, éspedig a *tanyás gazdaságról*. A két nagykovácsi szövetkezetben összesen mintegy 50-en kérték, hogy részaránytulajdonukat és/vagy kárpótlás során szerzett földjeiket tanyatulajdonuk körül mérjék ki. Részint e körben, részint véletlenszerűen kerestek föl szakmai gyakorlaton lévő diákok¹² 30 tanyatulajdonost. Az egyetemisták beszámolóí és más, tanyával is rendelkező földtulajdonossal, gazdálkodóval folytatott beszélgetéseink alapján az alábbi, a további kutatás során igazolandó vagy éppen elvetendő feltevéseket fogalmazhatjuk meg.

Bizonyosnak látszik, hogy a tanyás birtokok nagyrészt kisüzemként működnek majd a jövőben, akár jelenlegi tulajdonosaik kezén, akár a piacon értékesülve, más gazdálkodni szándékozók tulajdonaként. A tanya elsődlegesen mint lakó- és/vagy gazdálkodási funkciók színtere játszik szerepet; városi lakosok hétvégi, második otthonaként várhatóan a jövőben is kuriózum marad.

A származás, a gazdasági és társadalmi pozíció, a családi, vagyoni, egészségügyi helyzet külön-külön vagy együtt magyarázza, hogy a tanyán élő családok egy, vélhetően nagyobb részénél az alapvető önellátó gazdálkodás mellett a piacra termelés részlegesnek, korlátozottnak és váltakozó sikerűnek látszik. A nincstelen tanyasi bérlők leszármazottai a kárpótlási folyamat során nem vagy alig jutottak a tanyát övező kerten túl földtulajdonhoz, termőterület vásárlásához, bérléséhez sincs tőkéjük. A fiatalok gyakran azért élnek tanyán, mert – tanyás bérlők utódaiként vagy városi szegényekként – nem volt s nem is lesz elegendő pénzük ahhoz, hogy a városban teremtsenek egzisztenciát. Meglepően gyakran találkoztunk fiatal korukban rokkanttá vált (elsősorban konzervgyári) munkással és munkásnővel, akiket betegségük akadályoz a gazdálkodásban, s a megismert családok számára képest éppígy nagynak tűnik a beteg, valamilyen testi, szellemi károsodással született gyermekek száma. Úgy gondoljuk, hogy a szegény, tanyán rekedt vagy városból kiszorult és/vagy rossz egészségi állapotú, gyakran (legalábbis a városi társadalom szemszögéből) rendezetlen családi viszonyok között (elvált, élettársi kapcsolatban) élő, alapvetően önellátó gazdálkodásra berendezkedő családok a tanyán élő népesség egyik meghatározó csoportját alkotják a jövőben is.

Az állandóan tanyán élők körében, ám elsősorban az új, tanyával is rendelkező gazdálkodók között találkoztunk egyes gazdálkodást folytató családi gazdaságokkal. A városi lakóhely és tanyai gazdaság kettős szerkezete a gazdaságok egy részében várhatóan újraépül. Ezekhez kapcsolódva megint jelentőssé válhat a tanyás bérlők rétege, ahogy föltehetően arra is lesz példa, hogy a fiatalabb generáció kiköltözik a családi gazdaság tanyai központjába. Ma is vannak tulajdonosok, akik bérlőt ültettek tanyájukba, a tanya állagának megőrzése és/vagy a tanyai gazdaság üzemeltetése fejében – akárcsak a két világháború közötti periódusban –, lakhatást, néha természetbeni ellátást, egy kisebb darab föld művelésének, állatok tartásának lehetőségét nyújtva a bérlőnek. A bérlők körében – ez ideig – inkább bizonytalan egzisztenciájú, illetve rossz szociális helyzetben lévő (néha menekült státuszú) középkorú vagy idősebb személyekről, családokról szereztünk tudomást; az ő számukra a tanyasi lét vonzó vagy kényszerű megkapaszkodási lehetőséget kínál.

Állandóan lakott tanya körül kialakított intenzív kertészettel is találkoztunk ugyan, de a látottak esetében nehéz volna eldönteni, hogy valóban a tanyai gazdaság egy újból megjelenő típusáról vagy inkább a hatvanas évek óta kialakult zártkerti övezet terjeszkedéséről van-e szó. Másként fogalmazva: nem csupán az intenzív kertészetek, hanem az árutermelő tanyás családi gazdaságok megszilárdulása és egyáltalán kialakulása szempontjából meghatározó a várostól való távolság, és ezzel összefüggésben az infrastruktúra (mindenekelőtt a villany és a telefon) megléte, illetve elérhetősége. Sajnos egyelőre nem állnak rendelkezésünkre adatok arról, hogy a város határában elhelyezkedő tanyák infrastrukturális ellátottsága milyen mértékű, az általunk megismert tanyák felében azonban nincs bevezetve az áram – ne feledjük, az elmúlt évtizedekben jórészt szövetkezeti tulajdonban volt és a városhoz közel elhelyezkedő tanyákról van szó¹³.

Abban biztosak lehetünk, hogy a tanyás gazdálkodás, a tanyai társadalom röviden körvonalazott típusai tartósan jelen lesznek a (bizonyosan) többrétegű nagykö-rösi tanyavilágban, ám legfeljebb sejtéseink lehetnek az egyes üzemtípusok és tár-sadalmi csoportok arányáról, súlyáról és a város határán belüli elhelyezkedéséről.

Nagyüzemek és utódszervezeteik

Egy állami gazdasági üzemegység

A mezőgazdasági nagyüzemek közül jószerivel változatlan formában csak a tartós állami tulajdonban maradó ceglédi *állami gazdaság kerületi üzemegysége* működik. Az állami gazdaság önálló szervezetként, elkobzott és a legjobb minőségű területen fekvő parasztbirtokokon alakult az ötvenes években, 1976-ban azonban, a szövetke-zetek összevonásával egyidejűleg, a szomszédos állami gazdasághoz csatolták. A vállalati központ székhelye is a szomszéd város, Cegléd lett. Az a csekély változás, ami az állami gazdaság e kerületében az elmúlt években bekövetkezett, az főként a kárpótlási folyamatnak köszönhető. Mintegy 1000 hektár került ki az állami gazdaság kezeléséből, s e terület nagyjából a kőrösi gazdák kárpótláson vett tulajdonát képezi, kisebb részét 1 hektáros darabokban az ÁG saját dolgozói között osztotta fel. A gazdaság 1050 hektár saját és bérleti szántóterületet művel, a legnagyobb kapaci-tású és legjobb minőségű gépparkkal a kerületi üzemegység rendelkezik Nagykö-rösön. A szántóföld mellett 250 hektár gyümölcsös és a 800-as állományú tehenészeti telep van a gazdaság kezelésében. E telepre és az állatok ellátásához szükséges takarmánytermelésre hivatkozva tér ki az ÁG az újabb kárpótlási földkijelölések elől, noha a kőrösi kisgazda politikusok mindent elkövettek, hogy a pótkijelölést kieszkö-zöljék. A kerületi üzemegység ugyanakkor 1992-ben egy kisebb hűtőházat állított üzembe, az egy évvel később telepített 20 hektár almaültetvény termésének tárolásá-ra.

Mezőgazdasági termelőszövetkezetek és utódaik

Az 1992-es átalakulás során a két nagykö-rösi szövetkezet eltérő stratégiát követett. Az EGYBE *hagyományos, ágazati rendszerben* (növénytermesztés, állattenyésztés, kertészet) *működő, alaptervekenységet folytató, termelő típusú szövetkezet* maradt. 1995-ben a szövetkezet mintegy 140 főt foglalkoztatott, nyugdíjas tagjainak száma 341, a szövetkezet által bérben művelt terület (1289 ha) az 1992. évinek mintegy a negyede. A hízósertéseket részben a szövetkezet telepén nevelik, részben, 50–100-as csoportokban kőrösi, illetve környékbeli magángazdáknak adják ki bérhizlalásra. A 200-as tehenészeti telep nem teljes kihasználtsággal működik, noha a telep rekonst-rukciójára, korszerű fejőház kialakítására használták fel az 1993-ban elnyert reorgani-zációs hitel egy részét. A reorganizáció keretében kapott összeg másik részét egy

hűtőházzal ellátott fóliás kertészeti telep kiépítésére fordították. A szövetkezet akkor sem volt nyereséges, amikor a hitelt elnyerte, a termelést azóta is csak hitelfelvételek árán tudják biztosítani, s mivel törlesztési kötelezettségeiket sem tudják teljesíteni, így végelszámolás fenyegeti. 1992-ben 109 tag vált ki a szövetkezetből, a vagyon 10 százalékaival, kiválásuk előtt készpénzben kellett a szövetkezet kasszájába befizetniük a kivitt vagyontárgyakra eső 22 százalékos terhet. Három év perspektívájából azonban úgy látszik, hogy ők jártak jól, mert a szövetkezetben maradtak üzletrészeknek értéke radikálisan lecsökkent. „Ma 10 százalékon fölvásárolható lenne az egész szövetkezet” – hallottuk, s ha az ítélet nem szó szerinti értelmezés céljából hangzott is el, jelzi a vagyon értékvesztésének drámai mértékét. A szövetkezet elnöke egyébként 1994 óta önkormányzati képviselő szocialista színekben, és a Vállalkozók Egyesülete mezőgazdasági tagozatának elnöke, azaz a helyi politikai küzdelmek aktív szereplője.

A SZÉT szövetkezet vezetése, miután komoly esély volt arra, hogy egy-egy vagyongcsoport a csatlakozó kívülállók üzletrészeire támaszkodva kivigye a működőképes vagyon zömét, nem akadályozta tagjainak kiválását: a vagyon 35 százalékát vitték magukkal 243-an (köztük 158 kívülálló). Az eladósodottság e szövetkezetben kisebb mértékű volt, a kivitt vagyonnak mindössze 12–19 százalékát kellett befizetniük az egyéni, illetve magukra vállalniuk a csoportos kiválóknak. A szövetkezet a megmaradt vagyon működtetésére 1993-ban három – egy növénytermesztő, egy állattenyésztő és egy ügyviteli-adminisztratív – kft.-t alakított, s azóta *holding formában* működik. A holdinghoz tartozó egységek összesen 70–75 főnek adtak munkát 1995-ben¹⁴, a nyugdíjas tagok száma 230. A mezőgazdasági termelést végző két kft.-ben a holding maga 85, illetve 49 százalékos tulajdonnal bír, a vezetés is túlbiztosítottnak látszik; a kft.-kben tulajdonos és igazgatósági tag a holding igazgatója (a tévesz volt elnöke), és valamennyi kft. ügyvezető igazgatója tagja a holding igazgatóságának vagy a felügyelő bizottságnak. A túlbiztosítás egyrészt annak köszönhető, hogy a szövetkezet másodvonalbeli vezető gárdájának zöme kivált és vállalkozó lett, s így a bentmaradók egymásrautaltsága minden korábbinál erősebb, másrészt a gazdálkodás – s tegyük hozzá, a fennmaradás – pénzügyi kereteinek megeremtetése, a hitelhez jutás lehetősége, esélye is erősen nyomott a latban. A 838 hektárt művelő növénytermesztési kft. – mely, mint fentebb említettük, az ágazat volt dolgozóit külső vállalkozóként alkalmazza a gépi munkák elvégzésére – kibővítette tevékenységét vetőmagtermesztéssel és -terjesztéssel, növényvédelmi szaktanácsadással, s jelenleg már két vetőmagboltot üzemeltet a városban; az állattenyésztő kft. az elmúlt három esztendő során profilt váltott, húsmarha-állományát százas tejtehenállományra cserélte¹⁵, és a fejőház-rekonstrukció révén korszerű üzemmé vált, biztos értékesítési lehetőséggel.

Az egykor mintegy 5000 hektáros termelőszövetkezetek tehát 800–1200 hektáros középüzemekké olvadtak. Az eladósodottság, a szövetkezeti vagyon leértékelődése, s a bizonyosnak látszó felszámolás folytán az EGYBE szövetkezet további elemekre bomlása várható. Nem lehetünk biztosak a holding típusú SZÉT szövetkezet stabili-

zációja felől sem; a megmaradt szövetkezeti vagyon racionális üzemeltetésének és a tagság, az üzlet-résztulajdonosok osztalék iránti igényének¹⁶, valamint ebből fakadóan az üzemeltetők és tulajdonosok érdekeinek tartós összeegyeztethetlensége miatt e forma átmeneti jellege nyilvánvaló. *Valószínű azonban, hogy a szövetkezetek utódszervezetei vállalkozásszerűen működnek majd, tartós versenyben azokkal a társas és egyéni vállalkozásokkal, melyeket a szövetkezetekből kivált és/vagy nagyobb birtoktestekhez jutott gazdálkodók alapítottak.*

Ültetvények tulajdonközösségei

A magántermelők és a szövetkezeti utódszervezetek közötti átmeneti alakulatokat képeznek a *gyümölcsültetvények tulajdonos közösségei*. Nagykőrös határában van nagyüzemi, az állami gazdaság által művelt gyümölcsös is, és ugyancsak az állami gazdaság tulajdona annak a 70 hektáros ültetvénynek a földterülete, melynek meggyfáit a termelők egyesületi tagokként birtokolják. Ez az egyesület a rendszerváltást megelőző évek tipikus terméke, amikor a nagyüzemek szervezetein belül lényegében társas magánvállalkozások jöttek létre, melyekben – mint a kőrösi egyesület esetében is – számarányánál nagyobb mértékben szerzett tulajdonrészt a helyi és környékbeli elit; első- és másodvonalbeli nagyüzemi vezetők és családtagjaik, köztisztviselők. Az ültetvény telepítéséhez a tulajdonosok maguk is körülbelül kéthavi fizetésnek megfelelő induló tőkével járultak hozzá, s az első meggyes telepítése idején kedvezményes hitelhez is hozzájutottak. Ez a tulajdonosi és gazdálkodási forma alkalmas arra, hogy egyfelől a gyümölcsfák tulajdonosainak felelősségi körébe tartozó kézi munkák és az egyénileg vagy közösen szervezett értékesítés, másfelől a nagyüzem által bérben elvégzett gépi munkák legkedvezőbb kombinációját adja.

A kőrösi határ harmadik egybefüggő, 110 hektáros gyümölcsösét jelenleg szövetkezet formájában működtetik. A SZÉT szövetkezetből kivált 47 fős vagyonscsoport 100 százalékban tulajdonosa a gyümölcsöshöz tartozó hűtőháznak (melyet egyelőre nem tudnak kihasználni, és a helyi konzervgyárnak adják bérbe) és 20 százalékban az ültetvénynek, az ültetvény alatti földterületet nagyjában-egészében sikerült lefedni a tagok részaránytulajdonával. Az ültetvény 80 százalékának a SZÉT szövetkezet maradt a tulajdonosa, a holdinggá alakulás után azonban megvásárolta tőle az igazgatási-üzemviteli kft., amely kiadja művelésre; a költségeken és az árbevételen a tulajdonhányadnak megfelelően osztozik kft. és szövetkezet. Ez esetben kényszerű megoldásként alkalmazott átmeneti formáról van szó, ahol a szövetkezet aktív dolgozói, illetve egyben vezetői már megkezdtek a termelőszövetkezetből velük együtt kivált nyugdíjas tagok üzletrészenek fölvásárlását; a cél a működtetők és a tulajdonosok körének egybeesése.

Összegzés

Egy állami nagyüzem, egy hagyományos s egy holding formában működő szövetkezet, korlátozott felelősségű társaságokként megszerveződő középüzemek, tulajdonközösségen alapuló új szövetkezesek, kertész, állattenyésztő, növénytermesztéssel foglalkozó vagy vegyes gazdálkodást folytató és/vagy gépi szolgáltató vállalkozások, s végül néhány ezer kistermelő, új földtulajdonos – írme a nagykovácsi agrárgazdaság szereplőinek köre. A nagykovácsi üzemtípusok közül nem egynek bizonytalan a jövője, s nem csupán a volt nagyüzemek utódszervezeteire gondolunk, hanem elsősorban a kistermelő gazdaságok tömegére. Ezt a termelői kört a legerősebben sújtották és sújtják az egyes agrárgazdasági termékek értékesítési nehézségei, elsősorban az állatok, állati termékek, de éppígy a dömpingárúnak tekinthető zöldségfélék területén. A kertész vállalkozók a termelés intenzitásának növelésével és új partnerek bevonásával reagáltak az új helyzetre, míg a szövetkezetből kivált, nagyobb birtoktesttel rendelkező gazdálkodók – akár egyéni gazdálkodóként, akár újonnan alapított társas vállalkozások tulajdonosaiként dolgoznak – a családi megtakarításokra és tudáskészletre támaszkodva kapaszkodtak meg. A szövetkezeti utódszervezetek menedzsereinek pozíciói (szakmai és piaci kapcsolatai) szintén elég erősek ahhoz, hogy tartósan a helyi agrárgazdaság szereplői maradhassanak.

Ami pedig az érdekképviselőket illeti, a különféle vállalkozástípusok, agrárvállalkozói csoportok elég erősek ahhoz, hogy érdekeiket és értékeiket közös föllépéssel képviseljék és érvényre juttassák a tagolt helyi nyilvánosság egymást is kiegyensúlyozó szerveződéseiben, fórumain. Konzervatív helyi politikusokhoz közelálló személyek kezdeményezték a *gazdakörök* megalakítását, azok után, hogy a maguk részéről kivonultak a helyi vállalkozók egyesületéből. Úgy vélték, hogy a szövetkezetekből kivált, földtulajdonhoz jutott, de politikailag passzív, hagyományos mezőgazdasági termelésbe kezdő gazdák vehetik hasznát a szerveződésnek. A konzervatív erők azonban az elmúlt választási ciklus végén megosztottá váltak – a tét a falugazdász jelölése volt¹⁷ –, így végül két, egy MDF-szimpatizánsokat és egy az FKGP-vel rokonszenvezőket tömörítő gazdakör alakult meg. 1995 nyarán gyakorlatilag egyik gazdakör sem működött már, noha a kistulajdonos orientációjú gazdakör éppen a gépek, eszközök, tárolási lehetőségek, korszerű szakmai ismeretek hiányának kiküszöbölésére szervezett előadásokat és kezdeményezte tagjainak szövetkezését, például gépkörök létrehozására. A szövetkezésre irányuló kezdeményezések azonban nem sok sikerrel biztatnak, legalábbis egyelőre, „az emberek fűlig vannak a közösséggel”. A kovácsiak többsége maga kíván gazdálkodni, próbálgatja erejét és lehetőségeit, legfeljebb a kölcsönösség alapján szerveződő rokoni és baráti segítségére támaszkodik.

Nagykovácsi sokszereplős, tagolt agrártársadalmát konfliktus, már-már úgy tűnik, harc jellemzi. A harc az érdekképviselő szakmai határain átlépve a helyi politika küzdőterén zajlik, és pedig nem pusztán a jobb piaci pozícióért és/vagy a már megszerzett pozíciók megőrzéséért; tétje a szimbolikus értéktartalommal is bíró föld,

az eszközök birtoklásának és/vagy használatának legitimációja, ezzel a tekintély helyi érvényű kritériumrendszerének elismertetése is. Ugyanakkor a szereplők egyik csoportja sem képes arra, hogy a többieket tartósan kiszorítva a versenyből bizonyíthatná, hogy tagjai politikai ellenfeleiknél „jogosultabbak” a föld, a termelés eszközeinek tulajdonára, s ezzel méltán övezi őket nagyobb megbecsülés a helyi közéletben. Úgy látszik, hogy a különböző csoportok pozíciói, érdekképviselési ereje kiegyenlíti egymást. Ugyanakkor ezt a társadalmat, minden konfliktus ellenére, egyfajta, közös – némi túlzással akár sorsnak is nevezhető – tapasztalaton nyugvó tolerancia jellemzi; Nagykőrösön mindenki tudja, mit jelent a földdel „bíbelődni”.

Jegyzetek

- ¹ 1993 óta, elsősorban Pest megyében folyó vizsgálataink tapasztalatai szerint az agrárgazdaságban vegyes üzemi struktúra van kialakulóban – az egyes üzemtípusok aránya, súlya természetesen régióként, tájegységként is változik –, s az átalakulási folyamat, a rendszerváltáskor hatalomra került politikai erők szándékától függetlenül, a korábban hiányzó középüzemi szint térnyerésének kedvezett.
- ² A Nagykőrösi Konzervgyár privatizációjáról, az utódszervezetek belső struktúrájáról, a beszállítói kör változásáról, a termelési és értékesítési stratégiákról, a foglalkoztatási helyzet alakulásáról munkatársunk, Bihari Zsuzsanna folytat átfogó vizsgálatot, melynek első eredményei hamarosan publikussá válnak.
- ³ A francia tulajdonú Bonduelle cég állandó alkalmazottainak száma 70, idénymunkára 200 főt vesznek fel, a francia–angol érdekeltségű Carnaud-Metal-Box 150 főt foglalkoztat, a Nagykőrösi Konzervgyár állandóan 1000, időszakosan 200 főnek biztosít megélhetést.
- ⁴ A zöldborsóra és csemegekukoricára szakosodott Bonduelle cég beszállítói nem nagykőrösi vállalkozók, a termeltetési szerződésben megkövetelt zárt öntözéses technológiához ugyanis nem áll rendelkezésre elegendő vízmennyiség sem a városban, sem a körzetében, s tegyük hozzá, egybefüggő 100 hektáros területtel is legfeljebb egy-egy nagyüzem utódszervezete rendelkezik.
- ⁵ A két termelőszövetkezetben a szántóföldi kertészet a nyolcvanas években mind területét, mind jelentőségét tekintve visszaszorult, noha teljesen nem tűnt el.
- ⁶ 1990-ben a város 27 tagú képviselő-testületében a kiscgazdapárt frakciója kilenc tagot számolt, a konzervatív blokk a Magyar Demokrata Fórum öt és a Kereszténydemokrata Néppárt egy képviselőjével egészült ki. Magukat a helyi kiscgazda politikusokat is váratlanul érte a választási győzelem, polgármesterjelöltjük sem volt, így a testületen belül az MDF jelöltjét támogatták. Az 1994. decemberi önkormányzati választásokon fordulat következett be: a városi testületben kényelmes többséggel vezet a szocialista–szabaddemokrata koalíció. A legerősebb konzervatív erőt, öt képviselővel, továbbra is az FKgP jelenti. Míg a város országgyűlési képviselője szocialista, a megyei közgyűlésbe a kiscgazdák delegálhattak képviselőt.
- ⁷ Az állami gazdaság tulajdonában 800 hektár szántóterület maradt, további 250 hektárt bérletben művel. 500 hektár szántó maradt parlagon a város határában, lényegében rossz minőségű, illetve kedvezőtlen fekvésű részaránytulajdonú szántóról van szó.

- ⁸ Nem tudunk pontos országos arányt mondani, mert az 1994. évi kistermelői felvétel és más statisztikák egybevetése nyomán csak azt tudjuk megállapítani, hogy a kistermelők részese-dése a szántó használatában 22 százalék volt. Ugyanekkor 15 százalék volt országosan a gazdasági társaságok által művelt földterület aránya, e kategóriába azonban az átalakult állami gazdaságoktól kezdve a holding szövetkezetekhez tartozókon keresztül a családi kft.-kig minden vállalkozás beletartozik.
- ⁹ Az 1995 júniusában a falugazdász által összeállított gazdaregiszter szerint.
- ¹⁰ Kiadásainak összege az aratás előtt – a maga munkaerejét és -idejét nem fölszámolva – 45 000 Ft, és számításai szerint az aratással és bálázással a 60 000 forintot is eléri. 1994-ben egy hektár learatása 4 000, 1995-ben 5500 forintba került.
- ¹¹ Az 1995. évi állatlétszámra vonatkozó adatok a falugazdász által júniusban készített gazda-regiszterből származnak.
- ¹² Gyertyános Ottília, Györgydeák Anita és Szabó Levente pécsi, illetve budapesti egyetemi hallgatók nyári gyakorlatként 10 napot töltöttek Nagykőrösön. Segítségüket és kitartásukat ezúton is köszönjük.
- ¹³ Egyik beszélgetőpartnerünk 1994-ben vezettette be az áramot a tanyaépülettől 60 méterre fekvő vezetékről, költségei elérték a 100 000 forintot. A gázfűtés vagy a telefon bekötése is a városhoz közeli fekvés esetén reális lehetőség; nem véletlen, hogy az említett intenzív kerté-szet volt az egyetlen általunk megismert „tanyasi” vállalkozás, ahol vezetékes gázzal fűtöttek és bekötött telefonnal is rendelkeztek a tulajdonosok.
- ¹⁴ A holding központja alá tartozik egy kb. 40 főt foglalkoztató asztalosipari, s alig néhány fős építőanyag-értékesítő részleg is, a foglalkoztatotti létszám őket is magába foglalja.
- ¹⁵ A kft. a legelőterületet bérlí az új tulajdonosoktól, ebben az évben a holdinghoz tartozó másik kft. adott át némi szántóterületet bérművelésre, takarmánynövény termesztésére. Ők ugyan-úgy volt tagjaikat csalogatják vissza a gépi munkák elvégzésére. A kft. 1995-ben 159 hektár földet művel.
- ¹⁶ Az átalakulás óta eltelt időben egyik szövetkezet sem tudott osztalékot fizetni a tagoknak, tulajdonosoknak.
- ¹⁷ Végül az MDF jelöltje lett a város falugazdásza, utóbb gazdajegyzője.

